

جرایم جنگی محیط‌زیستی ناشی از تجاوز رژیم صهیونیستی به غزه

غلامحسین الهام*

اصغر احمدی*

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

چکیده

گستره آسیب‌های ناشی از بزه‌دیدگی محیط‌زیست در برابر مخاصمات مسلحانه، به‌حدی گسترده است که نمی‌توان آن را با تخریب محیط‌زیست در برابر رویکردهای توسعه‌ای و صنعتی یا بزه‌های سبزی مقایسه کرد. محیط‌زیست فلسطین و به‌طور ویژه غزه نیز از این رخداد تاریخی بی‌نصیب نمانده و در دهه‌های گذشته همواره توسط رژیم صهیونیستی با چالش‌های جدی مواجه شده است. آسیب‌های گسترده محیط‌زیستی ناشی از حملات هوایی و زمینی رژیم صهیونیستی در سال ۲۰۲۳ به غزه این پرسش را پیش می‌کشد که آیا می‌توان آن‌ها را در پرتوی مقررات حقوق بین‌الملل، جنایت جنگی دانست؟ در پاسخ باید گفت تاکنون به جهت اقدامات محدودکننده رژیم صهیونیستی در ورود ناظران بین‌المللی به غزه، گزارش مستندی از وقایع و جرائم محیط‌زیستی منتشر نشده، اما آنچه از اخبار منتشرشده می‌توان دریافت این است که برخی رفتارهای ارتش رژیم صهیونیستی مانند تخریب منابع آب آشامیدنی سالم، گرسنگی دادن محیط‌زیستی شهروندان و استفاده از سفر سفید می‌تواند نمونه‌هایی از جنایت جنگی باشد. از این رو در پاسخ گویی به جنایات جنگی محیط‌زیستی رژیم صهیونیستی می‌توان از ابزارهایی مانند ورود دادستان دیوان بین‌المللی کیفری به جرائم ارتكابی در فلسطین که اساسنامه دیوان را پذیرفته است، کشنگری محیط‌زیستی در دیوان بین‌المللی دادگستری که رویکرد حمایتی از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه نیز دارد و استفاده از ظرفیت اصل صلاحیت جهانی توسط کشورها برای مجازات عاملان و آمران جنایات جنگی محیط‌زیستی بهره برد.

واژگان کلیدی

محیط‌زیست، مخاصمات مسلحانه، جرم محیط‌زیستی، جنایت جنگی.

* دانشیار بازنشسته گروه جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

dr.elham@ut.ac.ir

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول).

ahmadi.niya@yahoo.com

Environmental damage caused by the Zionist regime's encroachment on Gaza

GholamHossein Elham*
Asghar Ahmadi**

Abstract

The range of damage caused by environmental crime due to armed conflicts is so wide that it cannot be compared with environmental destruction due to development and industrial approaches or green crime. The environment of Palestine and especially Gaza has not been spared from this historical event and has always faced serious challenges by the Zionist regime in the past decades. The widespread environmental damage caused by the air and ground attacks of the Zionist regime on Gaza in 2023 raises the question of whether it can be considered a war crime in the light of international law. In response, it should be stated that although until now no documentary report of environmental events and crimes has been published due to the restrictive measures of the Zionist regime in the entry of international observers to Gaza, but what can be seen in the news is that some of the behaviors of the Zionist army, such as the destruction of safe drinking water sources, starving the environment of citizens and the use of white phosphorus, can be considered examples of war crimes. Therefore, in responding to the environmental war crimes of the Zionist regime, can use tools such as the entry of the prosecutor of the International Criminal Court into the crimes committed in Palestine, which has accepted the statute of the court; Environmental activism in the International Court of Justice, which has an approach to protect the environment in armed conflicts, and the use of the capacity of the principle of universal jurisdiction by countries to punish the perpetrators and commanders of environmental war crimes.

Keywords

Environment, armed conflict, environmental crime, war crime.

---

* Associate Professor Emeritus, Department of Criminal Justice and Criminology, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. dr.elham@ut.ac.ir

** Master of Criminal Law and Criminology ahmadi.niya@yahoo.com

مقدمه

محیط‌زیست در چند سده گذشته با رویدادهای فراوانی مانند توسعه، صنعت، فساد و تجارت غیرقانونی روبه‌رو بوده که آن را در زمان کنونی با بحران‌های گسترده‌ای مواجه کرده است. با این حال، در طول تاریخ، یکی از رویدادهایی که به‌طور ویژه سبب آسیب فراوان به محیط‌زیست شده، جنگ بوده است. مطالعات نشان داده است که جنگ به‌طور قابل توجهی بر محیط‌زیست تأثیر می‌گذارد، اما نشانه‌ها و اندازه‌های این تأثیر به ویژگی محیطی (خواه جنگ داخلی یا بین‌المللی) و توسعه (خواه کشور جنگنده توسعه‌یافته یا کمتر توسعه‌یافته باشد) بستگی دارد (Reuveny, 2010: 749).

به همین جهت در سطح بین‌المللی اقداماتی صورت گرفته است تا گام‌هایی در زمینه حفاظت از محیط‌زیست برداشته شود. از جمله می‌توان به کنوانسیون سازمان ملل متحد در مورد محیط‌زیست و توسعه (ریو - مصوب ۱۹۹۲) اشاره کرد که در اصل ۲۴ مقرر می‌دارد «جنگ ذاتاً نابودکننده توسعه پایدار است. از این‌رو دولت‌ها باید در زمان تضادهای مسلحانه به قوانین بین‌المللی مربوط به حفاظت از محیط‌زیست احترام بگذارند و پس از خاتمه جنگ در صورت لزوم در توسعه بیشتر مشارکت کنند». همچنین، با توجه به اینکه گاه اختلافات محیط‌زیستی سبب جنگ می‌شود، این کنوانسیون در اصل ۲۶ بیان داشته «تمام اختلافات دولت‌ها در زمینه زیست‌محیطی باید از طرق مسالمت‌آمیز و به‌کارگیری روش‌های مطلوب و مطابق با منشور ملل متحد حل و فصل شود». در واقع، با توجه به آسیب‌هایی که جنگ بر محیط‌زیست دارد، اصل مزبور بر این نکته تأکید می‌کند که نباید برای رفع اختلافات محیط‌زیستی به جنگ، که خود نابودی محیط‌زیست را به همراه دارد، متوسل شد.^۱ همچنین، می‌توان به نام‌گذاری روز ۶ نوامبر به‌عنوان «روز جهانی پیشگیری از سوءاستفاده از محیط‌زیست به هنگام جنگ و درگیری‌های مسلحانه» از سوی سازمان ملل متحد و تدوین پیش‌نویس اصول حفاظت از محیط‌زیست در رابطه با مخاصمات مسلحانه (۲۰۲۲) توسط کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد اشاره کرد. افزون‌بر این، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ (ICRC)^۲ نیز رهنمودهای سال (۱۹۹۴) خود را در سال ۲۰۲۰ به‌روزرسانی کرد تا نگاهی دوباره و تازه به مقررات حقوق بین‌الملل و به‌طور خاص، حقوق بشردوستانه در این عرصه شده باشد (عسکری، ۱۴۰۰: ۱۴۱).

با وجود این، گروه‌ها و دولت‌های مشروع و نامشروع در مخاصمات مسلحانه‌ای که درگیر آن می‌شوند، چندان به اقدامات پیش‌گفته پایبند نیستند و در پس کنش و واکنش‌های جنگی

۱- با توجه به پیوند تنگاتنگ حفاظت از محیط‌زیست و صلح، اصل ۲۵ اعلامیه ریو مقرر می‌دارد «صلح، توسعه و حفاظت از محیط‌زیست وابسته به یکدیگر و غیرقابل تفکیک هستند».

خود، آسیب‌های فراوانی را به محیط‌زیست وارد می‌کنند که یکی از نمونه‌های بارز آن، آسیب‌های محیط‌زیستی ناشی از تجاوز هوایی و زمینی ارتش رژیم صهیونیستی به غزه در سال ۲۰۲۳ است.

بدیهی است که هر حمله زمینی یا هوایی که از سوی رژیم صهیونیستی در غزه رخ می‌دهد، دست‌کم یک آسیب محیط‌زیستی را نیز به همراه دارد. با وجود این، گاه آسیب‌های مزبور گستره فرایندهای را به همراه دارند؛ به طوری که استفاده از مواد منفجره در بمباران هوایی غزه آسیب‌های فراوانی را از جمله آلودگی هوا و تخریب پوشش گیاهی و آلوده کردن خاک منطقه به همراه داشته است. افزون بر آسیب‌های محیط‌زیستی ناشی از حملات هوایی به غزه، در ۱۲ اکتبر، دیده‌بان حقوق بشر^۱ تأیید کرد که ارتش رژیم صهیونیستی از فسفر سفید در غزه استفاده کرده است که آسیب‌های آن تا سال‌ها در این منطقه باقی خواهد ماند.

افزون بر این، می‌توان به مشکلات بهداشتی متعدد آوارگان و شهروندان غزه اشاره کرد که نه تنها بسیاری از آنان با محدودیت در دسترسی به منابع آب آشامیدنی سالم مواجه هستند، بلکه دچار بیماری‌های مختلفی نیز شده‌اند که با کیفیت محیط‌زیست این منطقه ارتباط مستقیم دارد. مطالعات انجام‌شده توسط سازمان بهداشت جهانی (WHO)^۲ با عنوان «ارزیابی اکوسیستم هزاره» با تمرکز بر ارتباط سلامتی افراد و محیط‌زیست نشان داد که تغییرات نامطلوب محیط‌زیست نه تنها سلامت آدمی را به شکل نگران‌کننده‌ای مورد تهدید قرار داده است، بلکه به عنوان عاملی مداخله‌گر، اکوسیستم گیاهی و جانوری را نیز متأثر ساخته که از جمله آن می‌توان به انواع سرطان اشاره کرد که ارتباط تنگاتنگی با آلودگی‌های محیط‌زیستی از جمله آلودگی هوا، آب و خاک دارد (نجفی، ۱۳۹۲: ۳۴۸-۳۴۷).

از این رو با توجه به اینکه تجاوز نظامی رژیم صهیونیستی به غزه و دفاع محور مقاومت در پرتوی مقررات جنگ قابل تحلیل است، این پرسش مهم مطرح می‌شود که با توجه به جرم‌انگاری ایراد خسارت گسترده، طولانی‌مدت و شدید به محیط‌زیست در قالب جنایت جنگی؛ آیا تخریب محیط‌زیست غزه توسط ارتش رژیم صهیونیستی (به دلیل وجود چنین ویژگی‌هایی) را باید جنایت جنگی دانست؟ برای پاسخ به این پرسش در جستار دوم، باید در جستار نخست به طور دقیق، آسیب‌های محیط‌زیستی ناشی از تجاوز رژیم صهیونیستی به غزه بررسی شود.

۱- نموده‌های تخریب محیط‌زیست غزه

محیط‌زیست فلسطین همواره بزه‌دیده حملات رژیم صهیونیستی بوده؛ به طوری که مطابق گزارش

1- Human Rights Watch

2- World Health Organization

کمیته حقیقت‌یاب سازمان ملل متحد به سرپرستی ریچارد گلدستون، در پی حملات جنگ ۲۲ روزه در سال ۲۰۰۸، تخریب محیط‌زیست در غزه به‌نحو گسترده‌ای رخ داده است که می‌توان به تخریب و انهدام زیرساخت‌های مربوط به انتقال آب و فاضلاب مانند تخریب چاه عمیق نمر و حمله به مرکز تصفیه آب اشاره کرد (نجفی اسفاد و جلالیان، ۱۳۹۱: ۲۰۸).

در حال حاضر نیز بیش از چهار ماه از تجاوز رژیم صهیونیستی به غزه می‌گذرد و در این مدت آسیب‌های گسترده‌ای به محیط‌زیست غزه و با نگاهی کلان‌تر، به محیط‌زیست جهانی وارد شده است که در این قسمت برخی از آن‌ها مورد بررسی قرار خواهند گرفت. گستره آسیب‌های محیط‌زیستی ناشی از تجاوز رژیم صهیونیستی در غزه بسیار گسترده است، اما در این قسمت تنها به مهم‌ترین آسیب‌های محیط‌زیستی در سه گفتار انتشار گازهای گلخانه‌ای، آلودگی‌های محیط‌زیستی و کمبود آب آشامیدنی سالم اشاره خواهد شد.

۱-۱- انتشار گازهای گلخانه‌ای

امروزه تغییرات اقلیمی که خود ناشی از گسترش فزاینده گازهای گلخانه‌ای است، چالش‌های فراوانی را برای موجودات کره زمین ایجاد کرده که سبب شده است تغییرات آب‌وهوایی به‌عنوان تهدید و چالشی برای امنیت معرفی شود (زارع مهدوی و دانش‌ناری، ۱۳۹۵: ۲۰۳). از این رو باید گفت یکی از موضوعات مهم مرتبط با تغییرات اقلیمی، پیوند آن با جنگ و مخاصمات مسلحانه است که می‌توان آن را رابطه‌ای دوسویه دانست.

از سویی، تغییرات اقلیمی می‌تواند به‌طور غیرمستقیم زمینه‌ساز بروز جنگ شود. در واقع، تغییرات اقلیمی اثری منفی بر منابع آب و غذا دارد؛ به‌طوری‌که گزارش ارزیابی پنجم منتشرشده در سال ۲۰۱۴ توسط کارگروه هیئت بین‌الدولی تغییرات اقلیمی (IPCC)^۱، تهدید وجود و دسترسی به غذا و آب بر اثر تغییرات اقلیمی را تأیید می‌کند. مطابق نظر کارشناسی این مرجع، با توجه به افزایش میانگین ۰/۸۵ درجه‌ای میان سال‌های ۱۸۸۰ تا ۲۰۱۲ در جهان، با هر یک درجه افزایش دما، پنج درصد تولید محصولات کشاورزی کاهش می‌یابد. همچنین تغییرات اقلیمی آب‌های سطحی تجدیدپذیر و آب‌های تحت‌الارضی را به‌ویژه در مناطق خشک جنب حاره‌ای کاهش می‌دهد (فرانکا، ۱۳۹۹: ۱۵۱) که این پیامدهای محیط‌زیستی می‌تواند دسترسی به منابع حیاتی را به خطر بیندازد و سبب بروز مخاصمات مسلحانه داخلی و بین‌المللی شود. از همین رو به عقیده برخی نویسندگان «خشونت و به‌هم‌ریختگی ناشی از شرایطی که در پی تغییرات اقلیم ناگهانی پیش می‌آید، تهدیدی متفاوت با آنچه امروزه به آن

خو گرفته ایم برای امنیت ملی ایجاد می کند. رویارویی نظامی ممکن است نه به علت تضادهای ایدئولوژیک، مذهبی یا غرور ملی، بلکه به علت نیاز شدید به منابع طبیعی مانند انرژی، غذا و آب برانگیخته شود» (فاستر، ۱۴۰۰: ۱۵۳).

از سوی دیگر، می توان گفت جنگ و عملیات نظامی نیز بر انتشار گازهای گلخانه ای و تغییرات اقلیمی اثر دارد که از نمونه های آن می توان به انتشار گازهای گلخانه ای توسط ارتش رژیم صهیونیستی در تجاوز به غزه اشاره کرد. بر مبنای گزارش روزنامه گاردین، تحقیقات جدید نشان می دهد که انتشار گازهای گلخانه ای ناشی از گرم شدن سیاره در دو ماه نخست جنگ در غزه بیشتر از رد پای کربن سالانه بیش از ۲۰ کشور آسیب پذیر در برابر آب و هوای جهان بود. طبق برآوردها، اکثریت قریب به اتفاق، یعنی بیش از ۹۹ درصد از ۲۸۱۰۰۰ تن دی اکسید کربنی را که در ۶۰ روز نخست پس از حمله ۷ اکتبر حماس تولید شده است، می توان به بمباران هوایی و تهاجم زمینی رژیم صهیونیستی به غزه نسبت داد. بر اساس این مطالعه که تنها بر تعداد معدودی از فعالیت های کربن فشرده استوار بوده و بنابراین، احتمالاً دست کم گرفته شده، هزینه آب و هوایی ۶۰ روز نخست واکنش نظامی رژیم صهیونیستی معادل سوزاندن حداقل ۱۵۰۰۰۰ تن زغال سنگ بوده است.

دیوید بوید، گزارشگر ویژه سازمان ملل در امور حقوق بشر و محیط زیست، گفت «این تحقیق به ما کمک می کند تا میزان عظیم انتشار گازهای گلخانه ای نظامی را از آماده شدن برای جنگ، انجام جنگ و بازسازی پس از جنگ درک کنیم. درگیری های مسلحانه، بشریت را حتی به پرتگاه فاجعه آب و هوایی نزدیک تر می کند و روشی احمقانه برای خرج کردن بودجه کاهش یافته کربن ماست». از این رو پیامدهای آب و هوایی از جمله افزایش سطح دریا، خشک سالی و گرمای شدید، منابع آب و امنیت غذایی فلسطین را تهدید می کند. کارشناسان هشدار داده اند که اکنون وضعیت محیط زیستی در غزه فاجعه آمیز است؛ زیرا بسیاری از زیرساخت های کشاورزی، انرژی و آب تخریب یا آلوده شده اند و احتمالاً برای دهه های آینده پیامدهای ویرانگری بر سلامتی به همراه خواهند داشت. بین ۳۶ تا ۴۵ درصد از ساختمان های غزه - خانه ها، مدارس، مساجد، بیمارستان ها و مغازه ها - تاکنون ویران شده یا آسیب دیده اند و ساخت و ساز عامل اصلی گرمایش جهانی است^۱.

۱-۲- آلودگی های محیط زیستی

آلودگی های محیط زیستی را می توان در ابعاد گوناگون آلودگی هوا، خاک، آب و حتی به نوعی

1- <https://www.theguardian.com/world/2024/jan/09/emissions-gaza-israel-hamas-war-climate-change>.

در حوزه پسماندها نیز نظاره‌گر بود. از این رو با توجه به درهم‌تنیدگی موضوعات و چالش‌های محیط‌زیستی، در این جستار به برخی از آلودگی‌هایی که رژیم صهیونیستی با حملات خود در غزه به بار آورده است، اشاره خواهد شد.

در حوزه آلودگی هوا باید گفت که احمد ابوطاهر، رئیس دفتر فعالیت‌های محیط‌زیستی تشکیلات خودگردان فلسطین در حاشیه کنفرانس آب‌وهوای سازمان ملل (COP28) به اسپوتنیک گفت «مقام‌های فلسطینی از کارشناسان سازمان ملل و دیگر سازمان‌های بین‌المللی می‌خواهند از نوار غزه که بیش از ۵۵ روز است با مداخله نظامی رژیم صهیونیستی روبه‌روست، بازدید کنند تا وضعیت محیط‌زیست، هوا، آب و خاک در این منطقه را در نتیجه عملیات شدید نظامی و بمباران رژیم صهیونیستی ارزیابی کنند». به گفته وی «در جریان عملیات نظامی در نوار غزه، بیش از ۴۰ هزار تن مواد منفجره روی آن ریخته شد. رژیم صهیونیستی از ۱۰۰ هواپیمای نظامی و ۴۰۰ دستگاه تانک و خودروی نظامی استفاده کرد که جو این نوار را نیز با انتشار سوخت و مواد مضر آلوده کرده است».

در حوزه پسماندها نیز باید اشاره کرد که بر اساس گزارش برنامه سازمان ملل متحد (UNEP)^۱، سیستم‌های مدیریت پسماند جامد غزه ناکافی است؛ به طوری که تخمین زده می‌شود روزانه ۸۰۰ تن زباله جامد در محل‌های تخلیه ضعیف دفع می‌شود. غزه همچنین با میراث آوارهای تولیدشده در دوره‌های مکرر درگیری مواجه است. فاضلاب خام و تصفیه‌نشده نیز تهدیدی برای خاک و مناطق کشاورزی است. این‌ها همچنین با آلودگی ناشی از گردوغبار و دوغاب حاصل از معادن سنگ و صنعت سنگ و مرمر و استفاده بیش از حد از آفت‌کش‌ها و کودهای شیمیایی مواجه هستند. این گزارش تأیید می‌کند که خاک، هوا و آب نیز از طریق زباله‌های الکترونیکی غیرقانونی که از سوی رژیم صهیونیستی وارد می‌شوند و همچنین سایر صنایع آلوده شده‌اند. مجتمع‌های صنعتی رژیم صهیونیستی واقع در کرانه باختری رود اردن و فعالیت‌های صنعتی و معدنی در شهرک‌های رژیم صهیونیستی نیز منبع آلودگی هستند.

وضعیت پسماند غزه پس از جنگ سال ۲۰۲۳ نیز به مراتب وضعیت پیچیده‌تری پیدا کرده که برای سلامت شهروندان و کیفیت محیط‌زیست، خطرات جدی را به بار آورده است. به گفته احمد ابوطاهر، رئیس دفتر فعالیت‌های محیط‌زیستی تشکیلات خودگردان فلسطین «یورش‌های ارتش رژیم صهیونیستی بیش از ۶۰ درصد از اماکن نوار غزه را به ویرانه تبدیل کرد، پردازش زباله‌های جامد در دو تصفیه‌خانه زباله در این منطقه و همچنین، عملیات تصفیه فاضلاب تمام ۶۵ تصفیه‌خانه متوقف شد. در واقع، فقط در شش روز نخست، رژیم صهیونیستی شش هزار بمب روی غزه

انداخت. تا اول نوامبر ۲۰۲۳، رژیم صهیونیستی ۱۸ هزار تن مواد منفجره را به سمت غزه پرتاب کرده بود که معادل ۱/۵ برابر بمب‌های فاجعه‌باری بود که ایالات متحده در طول جنگ جهانی دوم به سمت هیروشیما پرتاب کرد».

بر اساس گزارش آکسفام، کارخانه‌های تصفیه فاضلاب غزه و تقریباً تمام ایستگاه‌های پمپاژ فاضلاب تعطیل شده‌اند و فاضلاب تصفیه‌نشده در حال حاضر به دریای مدیترانه تخلیه می‌شود. آب غزه با نیترات ۱۰ برابر بیشتر از استانداردهای سازمان بهداشت جهانی آلوده است. با این حال، بیش از ۳۰ هزار نوزاد در میان ۲/۳ میلیون ساکن غزه مجبور به نوشیدن این نیترات در بحبوحه محاصره رژیم صهیونیستی در فلسطین هستند. برای مردمی که در غزه زندگی می‌کنند، تخریب زیرساخت‌های حیاتی آب، فاضلاب و برق، زندگی چالش برانگیز آن‌ها را دشوارتر می‌کند و حقوق آن‌ها را برای زندگی، سلامت، غذا، آب، بهداشت و محیطی پاک، سالم و پایدار به خطر می‌اندازد.

یکی دیگر از آسیب‌های محیط‌زیستی که پیامدهای ناگواری برای زیست‌بوم دریایی داشته، استفاده از آب دریای مدیترانه به عنوان سلاح جنگی بوده است. در واقع، یکی از اقداماتی که رژیم صهیونیستی در آغاز حمله به غزه برای نبرد با نیروهای حماس از آن استفاده کرد، استفاده از آب دریای مدیترانه برای پر کردن تونل‌های غزه بود. مطابق گزارش روزنامه *وال استریت ژورنال*، رژیم صهیونیستی با استفاده از سیستم پمپاژ بزرگ و پیشرفته تلاش کرده است آب دریا را به داخل شبکه تونلی غزه هدایت و بدین ترتیب آن را ویران کند. این نشریه نوشت که پر کردن تونل‌ها در نوار غزه با آب دریا برای بیرون راندن اعضای حماس، منابع آبی را تهدید خواهد کرد^۱. این اقدام همچنین آسیب‌های فراوانی بر زیست‌بوم دریا و گونه‌های آن وارد کرده است.

۳-۱- کمبود آب آشامیدنی سالم

امروزه یکی از چالش‌های محیط‌زیستی که دنیا را تهدید می‌کند، کمبود آب آشامیدنی سالم است. به سخن دیگر، منابع آب آشامیدنی نه تنها با مشکلات کمی، بلکه با مشکلات کیفی نیز روبه‌رو هستند؛ به طوری که در سال ۲۰۰۴ بیش از یک میلیارد نفر از آب آشامیدنی سالم محروم بوده و تقریباً سه برابر این تعداد به خدمات بهداشتی دسترسی نداشته‌اند (شیلتون و کیس، ۱۳۸۹: ۱۶۲) که این قضیه در خصوص فلسطین نیز صادق است.

بر اساس گزارش برنامه محیط‌زیست سازمان ملل متحد در سال ۲۰۲۰، فلسطین در منطقه‌ای

تحت فشار آبی قرار دارد که در حال حاضر آثار تغییرات آب‌وهوایی را احساس می‌کند. این گزارش خاطر نشان می‌کند که پیش‌بینی می‌شود دما بین ۱/۲ تا ۲/۶ درجه سانتی‌گراد تا سال ۲۰۵۰ و تا ۴/۸ درجه سانتی‌گراد تا سال ۲۱۰۰ افزایش یابد. درعین حال، میانگین بارندگی ماهانه ممکن است تا پایان این سال بین ۸ تا ۱۰ میلی‌متر کاهش یابد. این موضوع تهدیدات فعلی برای دسترسی به آب را تشدید خواهد کرد. در کنار آن، کمبود آب در سفره‌های زیرزمینی که غزه به آن متکی است، چالش‌های جدی در این زمینه به وجود آورده؛ زیرا تنها ۴ درصد از ۱۸۰ مترمکعب استخراج‌شده از آن در هر سال قابل شرب است. در کنار این باید گفت، آب‌های جاری و زیرزمینی غزه نیز با آلودگی بیش از حد که از طریق زباله‌های شهرک‌های صهیونیستی ایجاد شده است، روبه‌رو هستند (UNEP, 2020).

با این حال، پس از تجاوز رژیم صهیونیستی به غزه، شرایط دسترسی به آب آشامیدنی سالم در این شهر به مراتب دشوارتر شد؛ به طوری که نه تنها با بمباران هوایی بسیاری از منابع آبی شهروندان غزه تخریب یا آلوده شد، بلکه رژیم صهیونیستی با محاصره این شهر و ممانعت از ورود کمک‌های بشردوستانه، آن‌ها را از دسترسی به آب آشامیدنی سالم که حق بشری است، محروم ساخت. در واقع، مطابق گزارش یونیسف در سال ۲۰۱۹، ۹۶ درصد از آب‌های زیرزمینی غزه قابلیت استفاده برای مصارف انسانی را نداشت و از این رو در زمان صلح، کمتر از ۱۰ درصد مردم غزه به آب آشامیدنی سالم دسترسی داشتند. با این حال، منابع آبی و دسترسی به آب آشامیدنی سالم، پس از تجاوز به غزه، به مراتب وضعیت بغرنج‌تری پیدا کرده است؛ به طوری که سازمان کیفیت محیط‌زیست غزه اعلام کرد «۶۶ درصد از ساکنان به سبب کمبود آب قابل شرب و تعطیلی ایستگاه‌های آب‌شیرین‌کن، از شیوع بیماری‌های منتقل‌شده از طریق آب مانند وبا، اسهال مزمن و بیماری‌های روده‌ای رنج می‌برند». به گزارش شفقنا، خبرگزاری رسمی فلسطین در بیانیه‌ای افزود: «تجاوز رژیم اشغالگر موجب ریشه‌کن شدن ۵۰ هزار اصله درخت و تخریب هزاران جریب زمین کشاورزی، نهالستان و باغ‌های خانگی شده که منجر به افزایش بیابان‌زایی، از بین رفتن تنوع زیستی، بدتر شدن کیفیت خاک و افزایش انتشار دی‌اکسید کربن شده است^۱». بدیهی است که آلودگی خاک و بیابان‌زایی بر کیفیت منابع آب در دسترس نیز تأثیر گذاشته و پیامدهای آن تا سال‌های متمادی بر شهروندان و محیط‌زیست باقی خواهد ماند.

۲- پیوند جرائم محیط‌زیستی و جنایات جنگی

محیط‌زیست گرچه بزه‌دیده مخاصمات مسلحانه قرار می‌گیرد، اما در عرصه حقوق بین‌الملل

1- <https://fa.shafaqna.com/?p=1731776>.

نیز اسنادی در حمایت از آن در زمان مخاصمات مسلحانه به تصویب رسیده‌اند که سعی دارند گام‌های مهم و اساسی در این زمینه بردارند. در واقع، هرچند هنوز یک سند بین‌المللی خاص در خصوص حمایت از محیط‌زیست در زمان مخاصمات مسلحانه در نظم حقوقی بین‌المللی به تصویب نرسیده است و محیط‌زیست به‌عنوان یک ارزش مهم و بنیادین شایسته سیاست‌های حمایتی افتراقی به شمار نیامده، اما در این زمینه، اسنادی وجود دارند که گام نخست در فرایند حمایت حقوق بین‌الملل از محیط‌زیست در زمان جنگ شمرده می‌شوند. برای مثال می‌توان به بیانیه پایانی مصوب کنفرانس بین‌المللی حمایت از قربانیان جنگ در سال ۱۹۹۳ اشاره کرد که مصرانه از کشورها می‌خواهد رعایت حقوق بین‌المللی بشردوستانه در حمایت از محیط‌زیست طبیعی را در برابر حملات مجدداً تأیید و تضمین کنند^۱ (ماری هنکرتز و دوسوالدبک، ۱۳۸۷: ۲۴۵). بدین سان در این قسمت، ابتدا باید دید که حقوق بین‌الملل در این راستا چه اقداماتی انجام داده است تا در گام دوم به این پرسش پاسخ داده شود که آیا آسیب‌های محیط‌زیستی ناشی از تجاوز رژیم صهیونیستی به غزه در قالب جرائم جنگی می‌گنجد یا خیر؟

۱-۲- حمایت حقوق بین‌الملل از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه

حقوق بین‌الملل تاکنون سندی خاص و ویژه را در حمایت از محیط‌زیست در برابر مخاصمات مسلحانه به تصویب نرسانده است. در واقع، منظور از این سخن آن است که تمام ابعاد حفاظتی از محیط‌زیست در زمان مخاصمات مسلحانه در سندی خاص پیش‌بینی نشده است. باوجوداین، در دهه‌های گذشته، اسنادی به تصویب رسیده یا اقداماتی صورت گرفته‌اند که گام‌های ارزشمندی در راه حفاظت از محیط‌زیست به شمار می‌آیند. از این رو باید گفت که اگرچه در مقررات مختلف به صورت غیرمستقیم به این موضوع توجه شده، اما به‌طور ویژه در پنج گام، از محیط‌زیست در برابر آسیب‌های ناشی از مخاصمات مسلحانه حمایت شده است.

نخستین و مهم‌ترین گام که به‌طور خاص به حمایت از محیط‌زیست پرداخته و به ارزش ذاتی آن در برابر سوءاستفاده‌های مرتبط با مخاصمات مسلحانه توجه کرده، کنوانسیون سازمان ملل متحد درباره ممنوعیت استفاده از تکنیک‌های تغییر محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه (مصوب ۱۹۷۶) است (ENMOD). این توافق‌نامه استفاده از نیروهای محیط‌زیست

۱- مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز در قطعنامه شماره ۴۷/۳۷ مصوب ۱۹۹۲ درباره حمایت از محیط‌زیست در زمان مخاصمات مسلحانه تأکید کرد که «انهدام محیط‌زیست که از نظر ضرورت نظامی بلاوجه باشد و از روی سهل‌انگاری انجام شود، با قوانین موجود بین‌المللی مغایرت آشکار دارد».

(ابزار) را به عنوان سلاح، آن گونه که از خسارات محیط‌زیست متمایز می‌شود، بررسی می‌کند. ماده ۱۱ آن، هر گونه تکنیک برای تغییر در دینامیک، ترکیب یا ساختار زمین از جمله حیات جانوری، سنگ‌ها، آب‌های سطح زمین یا فضای ماورا از طریق دست کاری عمادانه فرایندهای طبیعت را منع می‌کند (رابرتس، ۱۳۷۵: ۲۲۴). در واقع، با پیشرفت علوم نظامی در خلال و پس از جنگ جهانی دوم و همچنین در حال حاضر بسیاری از کارشناسان دفاعی و نظامی دریافته‌اند که می‌توان از عناصر محیط‌زیست در خلال جنگ به عنوان سلاح استفاده کرد که ایجاد زلزله، سونامی، سیل، دست کاری در گونه‌های زیستی، جریان‌های دریایی و تغییر در الگوهای آب‌وهوایی در سطح کلان می‌تواند از مصادیق این قبیل اقدامات به شمار رود (مشهدی، ۱۴۰۲: ۳۱).

با اینکه کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو (مصوب ۱۹۴۹) به طور ویژه و خاص به حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه توجه نکرده است و تنها می‌توان به صورت موردی و غیرمستقیم برخی از مقرره‌های آن‌ها را در این راستا قابل اعتنا دانست^۱، اما گام دوم در پروتکل الحاقی اول (مصوب ۱۹۷۷) به این کنوانسیون‌ها برداشته شد که در آن سه مقرره به طور خاص به مسئله محیط‌زیست اختصاص یافت. در ماده ۳۵ این سند به حمایت از محیط‌زیست در برابر آسیب‌های مهم توجه شده و از این رو مقرر داشته است «به کارگیری شیوه یا وسایل جنگی که در نظر گرفته می‌شود یا ممکن است در نظر گرفته شود، برای ورود صدمات گسترده، طولانی و شدید به محیط‌زیست ممنوع است». بند ۲ ماده ۵۴ نیز بر ضرورت حفاظت از اموال غیرنظامی تأکید کرده و از این رو مقرر داشته است «حمله، تخریب، انتقال و غیرقابل استفاده کردن اموالی که برای بقای سکنه غیرنظامی ضروری است، مانند مواد غذایی، مناطق کشاورزی برای تولید مواد غذایی، محصولات کشاورزی و دامی، تأسیسات و ذخایر آب آشامیدنی و کارگاه‌های آب‌رسانی، به خصوص به این منظور که ارزش آن‌ها برای تغذیه جمعیت غیرنظامی یا طرف مخالف سلب شود، یا هر انگیزه‌ای که باشد خواه به جهت اینکه غیرنظامیان از گرسنگی از پا درآیند، مجبور به نقل مکان شوند یا هر انگیزه دیگر، ممنوع است» (مشهدی، ۱۴۰۲: ۲۶). همچنین ماده ۵۵ مقرر می‌دارد «۱- در جنگ باید دقت شود تا از محیط‌زیست در برابر خسارات شدید، گسترده و طولانی حمایت شود. این حمایت مشتمل بر ممنوعیت استفاده از شیوه‌ها و وسایلی است که برای ورود صدمات به محیط‌زیست طبیعی و از رهگذر آن، لطمه و زیان به بهداشت یا بقای جمعیت در نظر گرفته شده یا ممکن است در نظر گرفته شوند. ۲- حملات علیه محیط‌زیست طبیعی از طریق

۱- برای مثال می‌توان به ماده ۱۴۷ کنوانسیون چهارم اشاره کرد که مطابق آن، انهدام وسیع اموال که از نظر ضرورت نظامی بلاوجه باشد و به طور غیرقانونی و با سهل‌انگاری انجام شود، به منزله نقض فاحش است.

مقابله به مثل ممنوع است».

گام سوم و ارزشمند دیگر توسط کمیته بین‌المللی صلیب سرخ برداشته شد که رهنمودهایی را در سال ۱۹۹۴ تدوین و آن‌ها را در سال ۲۰۲۰ به روزرسانی کرد. مطابق قاعده ۴۳ این رهنمودها: «اصول عام ناظر بر هدایت مخاصمات نسبت به محیط‌زیست عبارت‌اند از الف - هیچ بخشی از محیط‌زیست نباید مورد حمله قرار گیرد مگر آنکه هدف نظامی باشد، ب - انهدام هر بخش از محیط‌زیست طبیعی ممنوع است مگر آنکه ضرورت مبرم نظامی ایجاب کند و پ - حمله علیه یک هدف نظامی در صورت احتمال آسیب تصادفی به محیط‌زیست که نسبت به مزیت عینی و مستقیم نظامی پیش‌بینی شده، بیشتر باشد، ممنوع است». مطابق قاعده ۴۴ «روش‌ها و ابزار جنگی باید با توجه کامل به حفظ و حراست محیط‌زیست طبیعی به کار گرفته شود. در هدایت عملیات نظامی باید تمام تدابیر احتیاطی ممکن به منظور پرهیز از ورود خسارات جنبی به محیط‌زیست و در هر حال، به حداقل رساندن این خسارات اتخاذ شود. فقدان قطعیت علمی نسبت به اثرات عملیات نظامی خاص در محیط‌زیست، رافع مسئولیت هریک از طرفین در اعمال تدابیر احتیاطی مزبور نیست». سرانجام بر اساس قاعده ۴۵ «استفاده از روش‌ها یا ابزار جنگی به قصد ایراد خسارت گسترده، بلندمدت و شدید به محیط‌زیست طبیعی یا زمانی که بتوان چنین خساراتی را انتظار داشت، ممنوع است و نابودسازی محیط‌زیست طبیعی را نمی‌توان به عنوان یک سلاح به کار برد».

گام چهارم و دارای اهمیت فراوانی که در اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری (مصوب ۱۹۹۸) برداشته شد، حمایت از محیط‌زیست در قالب جنایت جنگی بود که یکی از چهار جرم در صلاحیت رسیدگی این دیوان است. مطابق شق ۴ جزء ب بند ۲ ماده ۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری «گشایش عمدی یک حمله با علم به اینکه چنین حمله‌ای توأم با... آسیب گسترده، درازمدت و شدید به محیط‌زیست خواهد بود؛ به نحوی که این خسارات در مقایسه با مجموع برتری نظامی مستقیم و ملموسی که مورد انتظار است، آشکارا زیاد از حد باشد».

سرانجام آخرین گام و بی‌شک مهم‌ترین آن‌ها در تهیه پیش‌نویس اصول حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه در سال ۲۰۲۲ توسط کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد برداشته شد که در پنج بخش و ۲۷ اصل به اصول کاربرد عمومی، اصول قابل اجرا در خلال مخاصمات مسلحانه، اصول قابل اعمال در وضعیت‌های اشغال و اصول قابل اجرا پس از مخاصمات

مسلحانه اختصاص یافته است.^۱

۲-۲- آسیب‌های محیط‌زیستی غزه به‌مثابه جنایت جنگی

جنایات جنگی (ماده ۸) یکی از جرائمی است که در کنار نسل‌زدایی (ماده ۶)، جنایت علیه بشریت (ماده ۷) و تجاوز در صلاحیت دیوان بین‌المللی کیفری (ICC) قرار دارد. با اینکه ماده ۸ اساسنامه دیوان، رفتارهای متعددی را ذیل عنوان جنایت جنگی پیش‌بینی کرده، تنها یک بند را به جرائم محیط‌زیستی اختصاص داده است.

شق ۴ جزء ب بند ۲ ماده ۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری چنین بیان می‌کند «گشایش عمدی یک حمله با علم به اینکه چنین حمله‌ای توأم با... آسیب گسترده، درازمدت و شدید به محیط‌زیست خواهد بود؛ به‌نحوی که این خسارات در مقایسه با مجموع برتری نظامی مستقیم و ملموسی که مورد انتظار است، آشکارا زیاد از حد باشد». بر اساس این بند، خسارات محیط‌زیستی باید دارای سه ویژگی «گسترده، درازمدت و شدید» باشند تا مشمول صلاحیت دیوان شوند، اما یکی از چالش‌های رویکرد اساسنامه دیوان در حمایت از محیط‌زیست در زمان مخاصمات مسلحانه این است که در بند مزبور، آستانه بالایی برای تحقق جنایت جنگی زیست‌محیطی تعیین شده است؛ به این صورت که سه شرط هم‌زمان برای تحقق رکن مادی آن در نظر گرفته شده که دامنه جرم‌انگاری را بسیار محدود ساخته است و میزان حمایت کیفری از محیط‌زیست را به‌شدت کاهش می‌دهد. همچنین، ایراد دیگر آن این است که هیچ تعریفی از سه شرط مبهم و کلی ارائه نشده است تا راهنمای سیاست‌گذاران جنایی قضایی و اجرایی باشد یا در قانون‌گذاری‌های داخلی مورد بهره‌برداری قرار گیرد (قلی‌پور و مهرا، ۱۳۹۹: ۳۰-۳۱). با این حال، برخی از حقوق‌دانان معتقدند که عبارت صدمات گسترده، درازمدت و شدید به درجه شدت این صدمات، پایداری آن‌ها در طول زمان و بزرگی منطقه جغرافیایی متأثر از این صدمات اشاره دارد. در این بین، کلمه درازمدت دلالت بر ماهیت بادوام اثرات دارد، نه امکان پیدایش آسیب مذکور در مدت‌ها بعد (کیتی شیایزری، ۱۳۸۳: ۳۰۲-۳۰۳).

اما آیا اقدامات رژیم صهیونیستی که آسیب‌های محیط‌زیستی بسیاری را در غزه به وجود آورده است، در قالب جرائم جنگی می‌گنجد؟ پاسخ به این پرسش را می‌توان در دو وضعیت زمانی پیش از حملات ۲۰۲۳ و پس از این حملات بررسی کرد. در حملات پیشینی که ارتش

۱- برای مطالعه بیشتر ر.ک به: کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد، حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه (متن و شرح اصول ۲۰۲۲ کمیسیون حقوق بین‌الملل)، ترجمه علی مشهدی، تهران: پژوهشکده حقوقی شهردانش، ۱۴۰۲.

رژیم صهیونیستی به غزه داشته - به‌ویژه در حملات سال ۲۰۰۸ - بدون شک جنایات جنگی رخ داده‌اند. برای مثال مطابق گزارش کمیته حقیقت‌یاب که در سال ۲۰۰۹ تشکیل شد، محاصره نوار غزه به‌وسیله رژیم صهیونیستی یک وضعیت فوق‌العاده در این منطقه ایجاد کرده است؛ به‌نحوی که این وضع توانایی و امکانات فلسطینیان را در بخش‌های بهداشت، آب و دیگر بخش‌های عمومی به‌شدت محدود ساخته و از این‌رو محدودیت در واردات مواد غذایی نقض کنوانسیون چهارم ژنو است (ساعد، ۱۳۸۹: ۲۱۱). به سخن دیگر، نقض آشکار بیشتر قواعد و مقررات حقوق بشر و حقوق بشردوستانه بین‌المللی توسط ارتش رژیم صهیونیستی بارها توسط نهادهای بین‌المللی تأیید شده است. گزارش گلدستون بخشی از حقایق مربوط به آنچه را که در غزه می‌گذرد نشان داد و یادآور شد، اعمال نیروهای نظامی این رژیم نقض شدید کنوانسیون چهارم ژنو شمرده می‌شود و از این‌رو باید گفت که انجام دادن چنین اقداماتی به‌صورت گسترده یا سازمان‌یافته از طرف آن‌ها می‌تواند از «شدت کافی» برخوردار باشد و با توجه به گستره، ماهیت و آثار و تبعات آن قابل طرح در دیوان بین‌المللی کیفری است (بحرینی و رمضان‌قوام‌آبادی، ۱۴۰۱: ۱۰). دلیل این موضوع آن است که فلسطین در سال ۲۰۱۵ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری را پذیرفت که با درخواست مطرح‌شده از سوی آن اقداماتی از سوی دادستانی دیوان صورت گرفته که هنوز به سرانجام نرسیده است.^۱

پس از حملات ۲۰۲۳، آسیب‌های جدی به محیط‌زیست غزه وارد شده است. با این حال، چون هنوز درگیری مسلحانه ادامه دارد و رژیم صهیونیستی اجازه ورود کارشناسان بین‌المللی را برای تهیه گزارش و مستندسازی وقایع نمی‌دهد، به‌طور قطعی میزان خسارات وارد بر محیط‌زیست روشن نیست تا بتوان به‌یقین گفت که آسیب‌های مزبور دارای ویژگی‌های مصرح در اساسنامه دیوان به‌مثابه جنایات جنگی هستند یا خیر. با این حال، باید گفت آنچه از اخبار روزمره غزه مخابره

۱- در فوریه ۲۰۲۱، دیوان بین‌المللی کیفری مقرر کرد که این دیوان نسبت به آنچه از جرائم بین‌المللی در سرزمین‌های اشغالی فلسطین و همچنین قدس شرقی صلاحیت دارد و می‌تواند وارد رسیدگی‌های جرائم علیه بشریت، نژادپرستی، آپارتاید و اقدامات مجرمانه‌ای که در سرزمین اشغالی انجام می‌دهند، شود. در مارس ۲۰۲۱، «فاو بشودا»، دادستان وقت دیوان بین‌المللی کیفری تحقیقی کیفری را نسبت به ادعاهای ارتکاب جرائم جدی که در سرزمین فلسطین اشغالی از ژوئن ۲۰۱۴ مطرح شده است، انجام داد و اعلام شد که دیوان بین‌المللی کیفری نسبت به جرائم جنگی ارتکابی در نوار غزه نیز صلاحیت رسیدگی دارد، اما متأسفانه کریم خان، دادستان کنونی دیوان بین‌المللی کیفری درباره اقدام برای پیگیری جرائم جنگی رژیم اشغالگر علیه بشریت و جنایات جنگی ساکت بوده و از تاریخ ارجاع پرونده به این دیوان اقدام عملی و پیگیری‌های دیوانی برای رسیدگی و تحقیقات میدانی انجام نداده است (<https://www.mizanonline.ir/fa/news/4742831/>).

می‌شود حاکی است که اقدامات رژیم صهیونیستی مصداق بارز جنایت جنگی و جنایت علیه بشریت است. در واقع، آسیب‌های محیط‌زیستی که در بخش نخست این مقاله به برخی از آنها اشاره شد، به‌قدری گسترده و شدید هستند که بدون شک پیامدهای طولانی‌مدتی را در پی خواهند داشت.

افزون‌براین، باید گفت که گاه حتی اگر آسیب‌های محیط‌زیستی دارای ویژگی‌های مزبور نباشند، می‌توانند زمینه‌ساز ارتکاب دیگر نمونه‌های جرائم جنگی شوند که از جمله آن می‌توان به جنایت گرسنگی دادن از رهگذر جرائم محیط‌زیستی اشاره کرد. در واقع، شق ۲۵ جزء ب بند ۲ ماده ۸ اساسنامه دیوان «تحمیل گرسنگی به غیرنظامیان را به‌عنوان اسلوب جنگی، با محروم کردن آنان از موادی که برای بقایشان ضروری است (از جمله جلوگیری خودسرانه از رسیدن کمک‌های امدادی پیش‌بینی‌شده در کنوانسیون‌های ژنو به آنان)»، مصداق جنایت جنگی دانسته است. در این راستا باید یادآور شد که قطعنامه شماره ۲۴۱۷ شورای امنیت، فهرست بلندی از اهداف غیرنظامی مورد حمایت در ارتباط با گرسنگی را مورد اشاره قرار داده است مانند اموال لازم برای تولید خوراک و توزیع آن مانند مزارع، بازارها، سیستم‌های آبی، چراگاه‌ها، مراکز نگهداری و تولید خوراک و نقل و انتقالات آذوقه (ذاکر حسین، ۱۴۰۰: ۲۳۶). بنابراین، محدودیت در ایجاد دسترسی به آب آشامیدنی سالم که یک حق محیط‌زیستی و بشری شناخته‌شده در عرصه جهانی است، می‌تواند نمونه بارز ارتکاب جرائم جنگی از سوی ارتش رژیم صهیونیستی باشد.

نتیجه‌گیری

محیط‌زیست همواره در برابر رویدادهای گوناگون دچار آسیب‌های فراوان شده است؛ از سیاست‌های توسعه‌ای تا صنعتی‌شدن جوامع و رفتارهای بزهکارانه‌ای که سبب تاراج آن شده‌اند. باین حال، یکی از مهم‌ترین رخدادهایی که چالش‌های اساسی برای محیط‌زیست پیش می‌آورد، مخاصمات مسلحانه است. در واقع، تاریخ بشری آکنده از درگیری‌هایی بوده که در پی آن‌ها آسیب‌هایی به محیط‌زیست وارد شده است، اما دگرگونی‌های کنونی در ابزارهای جنگی سبب شده که گستردگی سطح تخریب محیط‌زیست در برابر آن‌ها نمایان شود. از همین رو حقوق بین‌الملل که تقریباً تا دهه ۷۰ چندان به حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه توجه نکرده بود، در گام‌هایی هرچند لرزان تلاش کرد تا ادبیات این حوزه را غنی کند و در عرصه عمل نیز موفق شود. بدین سان حمایت از محیط‌زیست در زمان

مخاصمات مسلحانه جایگاه خود را در میان اسناد بین‌المللی شناخت و معیارهایی برای آن در نظر گرفته شد. با این حال، گروه‌ها و دولت‌های مشروع و نامشروعی مانند رژیم صهیونیستی به این مقررات پایبند نبوده‌اند و در درگیری‌های خود با نیروهای فلسطینی آن‌ها را نادیده گرفته‌اند. برای مثال، حملات هوایی و زمینی در سال ۲۰۲۳ به غزه، سبب تخریب گسترده محیط‌زیست شد که آثار آن تا سال‌های متمادی بر این منطقه و جهان باقی خواهد ماند. با وجود این، با توجه به معیارهایی که برای تخریب محیط‌زیست به‌عنوان جنایت جنگی در اسناد بین‌المللی، به‌ویژه اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری پیش‌بینی شده است باید گفت که گستردگی و شدت برخی از اقدامات رژیم صهیونیستی - مانند تخریب منابع آبی که منجر به محدودیت شدید در دسترسی به آب آشامیدنی سالم به‌عنوان یک حق بشری شده - به‌حدی است که با مقررات پیش‌بینی شده در خصوص جنایات جنگی همخوانی دارد. بنابراین، هرچند هنوز گزارش مستند و جامعی از شدت جنایات رژیم صهیونیستی منتشر نشده، پیشینه ارتکاب جنایات این رژیم در غزه نشان می‌دهد که مرتکب جنایات جنگی شده‌اند. از این رو با توجه به اینکه فلسطین در سال ۲۰۱۵ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری را پذیرفته، لازم است دادستان این دیوان به تکلیف خود عمل و تحقیقات لازم را در این زمینه آغاز کند. نکته دیگر آنکه اقدام دولت آفریقای جنوبی در طرح دعوا علیه رژیم صهیونیستی در خصوص کنوانسیون منع نسل‌کشی می‌تواند الگویی برای دیگران برای اقدامات مشابه در عرصه حمایت از محیط‌زیست باشد. در واقع، پاسخ‌گو کردن این رژیم در برابر تخریب‌های محیط‌زیستی که آثار بسیاری بر محیط‌زیست منطقه و کشورهای دیگر دارد، می‌تواند گامی ارزشمند در حفاظت از محیط‌زیست باشد. سرانجام آنکه اصل صلاحیت جهانی که ارتباط تنگاتنگی با جنایات جنگی دارد، می‌تواند ظرفیت مناسبی برای حمایت از محیط‌زیست در زمان مخاصمات مسلحانه باشد. در واقع، با توجه به اینکه رژیم صهیونیستی در سال ۲۰۰۸ نیز در پی حملات خود مرتکب جنایات جنگی شده و این موضوع در گزارش کمیته حقیقت‌یاب سازمان ملل متحد نیز آمده است، بنابراین، همه دولت‌ها می‌توانند در صورت دسترسی به آمران و عاملان ارتکاب جنایات‌های جنگی رژیم صهیونیستی در غزه از ظرفیت این اصل شناخته شده جهانی بهره‌مند شوند.

کتابنامه

- بحرینی، جلال؛ رمضان‌قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۴۰۲). امکان‌سنجی رسیدگی دیوان بین‌المللی کیفری به وضعیت فلسطین و تبعات احتمالی آن، مطالعات حقوق عمومی، مقاله آماده انتشار. ذاکر حسین، محمدهادی (۱۴۰۰). گرسنگی دادن غیرنظامیان به مثابه جنایت جنگی، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، دوره ۹، شماره ۱۸.
- رابرتس، آدام (۱۳۷۵). حقوق جنگ در مخاصمه ۱۹۹۱-۱۹۹۰ خلیج فارس، در: حقوق جنگ، ترجمه حسین شریفی طراز‌کوهی، تهران: انتشارات دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام).
- زارع مهدوری، قادر؛ دانش‌ناری، حمیدرضا (۱۳۹۵). امنیت بین‌المللی و جرائم زیست‌محیطی، تهران: میزان.
- ساعد، نادر (۱۳۸۹). صیانت از حقوق بشریت: رویکرد گزارش‌گلدستون در مورد جنایات ارتكابی رژیم اسرائیل در غزه، در: فلسطین و حقوق بین‌الملل معاصر، به اهتمام نادر ساعد، تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- شیلتون، دینا؛ کیس، الکساندر (۱۳۸۹). کتابچه قضایی حقوق محیط‌زیست، ترجمه محسن عبدالهی، تهران: خرسندی.
- عسکری، پوریا (۱۴۰۱). حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه از دیدگاه کمیسیون حقوق بین‌الملل و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۶۷.
- فاستر، جان بلامی (۱۴۰۰). انقلاب زیست‌بومی: صلح با کره زمین، ترجمه محسن صفاری، تهران: چرخ.
- فرانکا، الساندر (۱۳۹۹). تغییرات اقلیمی و حقوق‌های هم‌وابسته بشری بر غذا، آب و سلامت، در تغییرات اقلیمی و حقوق بشر از منظر حقوق بین‌الملل و حقوق تطبیقی، ویراسته اوتاویو کیریکو و مولود بومقار، تهران: علمی و فرهنگی.
- قلی‌پور، غلامرضا؛ مهرا، نسرین (۱۳۹۹). جنایت اکوساید؛ گذشته، حال و آینده، پژوهش حقوق کیفری، شماره ۳۰.
- کیتی شیایزری؛ کریانگ ساک (۱۳۸۳). حقوق بین‌الملل کیفری، ترجمه بهنام یوسفیان و محمد اسماعیلی، تهران: سمت.
- ماری هنکرتز، ژان؛ دوسوالدبک، لوئیس (۱۳۸۷). حقوق بین‌المللی بشردوستانه، جلد نخست، ترجمه دفتر امور بین‌المللی قوه قضائیه جمهوری اسلامی ایران و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، تهران: مجد.
- مشهدی، علی (۱۴۰۲). مقدمه تفصیلی مترجم، در: کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد، حفاظت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه، تهران: پژوهشکده حقوقی شهردانش.

نجفی، بهزاد (۱۳۹۲). سازمان جهانی بهداشت و حقوق سلامت، چاپ ۱، تهران: میزان.
نجفی اسفاد، مرتضی؛ جلالیان، عسکر (۱۳۹۱). ضرورت تأسیس دادگاه بین‌المللی محیط‌زیست
جهت حمایت کیفری و حقوقی از محیط‌زیست در مقابل خسارات وارده در جنگ ۲۲ روزه
غزه، فصلنامه راهبرد، سال ۲۱، شماره ۶۳.

Reuveny, Rafael; Andreea S. Mihalache-O'Keef and Quan Li (2010). The effect of warfare on the environment, *Journal of Peace Research* 47 (6).

United Nations Environment Programme, (2020). *State of Environment and Outlook Report for the occupied Palestinian territory 2020*, Nairobi, Kenya.

fa.shafaqna.com.

www.irna.ir.

www.mizanonline.ir.

www.theguardian.com.